

ПАРЕНТЕЗА У КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНІЙ СИСТЕМІ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

У статті зазначено, що когнітивно-дискурсивна парадигма сьогодні визнається лінгвістами як один із найпрогресивніших методів дослідження. Досі експресивний синтаксис східнослов'янських мов не розглядався як самостійне явище когнітивної лінгвістики, тому стверджується про започаткування нового напрямку такого когнітивного дослідження. Саме експресивна синтаксична організація мовлення в українській, російській і білоруській мовах уможлиблює не лише подавання інформації певній цільовій аудиторії, а й виявлення впливу на думку адресата, забезпечує адекватність сприймання. За кожною дискурсивною парентезою стоїть відбитий у свідомості українця, росіянина чи білоруса соціокультурний феномен, який є інваріантним компонентом етномовної свідомості.

Ключові слова: експресивний синтаксис, дискурс, когнітивна лінгвістика, парентеза, східнослов'янські мови, нормативна граматики, етномовна свідомість, лінгвокультура.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Для розвитку лінгвістичної науки східнослов'янських мов кінця ХХ початку ХХІ століття когнітивно-дискурсивна парадигма визнана одним з найпрогресивніших методів дослідження. У цьому зв'язку з'явилася потреба зосередити увагу на можливості застосування терміну *когнітивний* до синтаксису загалом [8], а до *експресивного синтаксису* (ЕС) й до складників його системи – зокрема. На необхідності дослідження парентези як конструктивного складника ЕС учені акцентували у зв'язку з інтенсивною розробкою проблеми вивчення вторинних граматичних форм і значень у плані формування їхніх нових смислів. На думку російського мовознавця А.В. Бондарко, смисл – «когнітивна основа лексичних й граматичних значень мовних одиниць і їх реалізації у складі семантичних комплексів, які з'являються у висловлюванні» [3, 23]. У відповідності із зацитованим постулатом прецедентний смисл, як смисл вторинний, можна вважати когнітивною основою прецедентних граматичних значень, які у межах концепції граматичної прецедентності Н.О. Голубевої передаються мовними механізмами, зокрема, метафоризацією, конверсією, синтаксичним повтором тощо [4]. До цього переліку ми відносимо і *парентезу*.

Необхідність визначення предмета когнітивного синтаксису в цілому, принципів аналізу ЕС та його складників, а також методів вивчення дискурсів, які реалізують в основному функцію впливу, передбачає розгляд зазначеної галузі когнітивної граматики і виявлення законів структурування дискурсів у східнослов'янських мовах.

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена необхідністю когнітивно-дискурсивного підходу до аналізу мовних явищ, визнанням його прогресивності щодо останніх. Досі ЕС не розглядався когнітивним синтаксисом як самостійне явище когнітивної граматики, тому можемо вести мову про створення нового напрямку когнітивних досліджень.

Мета статті – показати когнітивну природу ЕС і, зокрема, роль парентези як експресивного мовного засобу передавання прецедентних смислів. Лінгвістичним інструментарієм дослідження виступають когнітивні поняття «*смисл*», «*когнітивний механізм*», «*покликання*», «*прецедентність*», з одного боку, й лінгвістичні поняття «*мовний знак*», «*значення*», «*мовний механізм*», «*експресія*», «*парентеза*» – з іншого.

Завдання дослідження вбачаємо: – в аналізі праць вітчизняних і зарубіжних мовознавців, у яких розглядали питання експресивного синтаксису; – визначенні місця парентези у системі ЕС; – укладанні узагальнювальної таблиці різновидів парентез.

Виклад основного матеріалу. Парентеза як компонент ЕС і як проблема когнітивної лінгвістики не розглядалась в українському й білоруському мовознавстві, а маємо окремі праці такого спрямування у російському та інших зарубіжних виданнях, тому у цій статті ми будемо в основному покликатись до цих досліджень.

Ще В. фон Гумбольдт висловив ідеї про мовотвірну силу людини. Мова, відповідно до цих ідей, є постійним стимулом до духовної творчості народів (у нашому випадку східнослов'янських) й окремих індивідуумів. Концепцію В. фон Гумбольдта про мову і її динаміку прослідковуємо у поглядах багатьох учених. Так, К. Фосслер припускав глибоке дослідження механізму мовної експресії, стверджуючи, що основна функція мови – експресивна [10]. Услід за вченим ми також розглядаємо мовну експресію як механізм – мовний механізм формування прецедентних смислів.

У лінгвістиці не слабшає інтерес до вивчення експресії й експресивності мовного знака. Експресію розуміють як цілеспрямоване порушення мовної норми, відхилення від мовних

стандартів (І. Арнольд, Н. Кузнецова, В. Харченко й ін.), що зумовлює трансформацію смислів у висловлюванні, у нашому випадку – структурування прецедентних смислів. Лінгвісти уже здавна поєднували поняття експресії (як мовного механізму) й експресивності (як властивості мовного знака) з виникненням «другорядного змісту» (Ж. Вандрієс, Н. Ердман). Ш. Баллі зазначав, що експресія пов'язана з певним мовним перекирчуванням дійсності. Людина, котра прагне виразити свою думку, може досягти бажаного, лише спотворюючи дійсність й відходячи від істини. Щоб стати виразним, мовлення має деформувати ідеї, переводити їх в іншу тональність [1].

Розглядаючи ЕС, не можна не враховувати значення таких семантичних констант, як емоційність, емотивність, образність, оцінка, інтенсивність, тональність, які змістово детермінують межі функцій мовної одиниці, що інтерпретує, і створюють семантичний ґрунт для модусних категорій [2].

Лінгвісти одностайно вказують на комунікативно-прагматичний характер експресії (Ю. Каражаєв, В. Карасик, М. Кожина, Н. Лук'янова, Д. Писарев, Т. Попова, Ю. Тагільцева, В. Телія та ін.). Відзначається істотна роль цього мовного механізму в організації мовленнєвого акта – його орієнтованість на емітента (мовця) й реципієнта (адресата) з метою виділення логічного, естетичного й емоційного у комунікації, а також вираження дійового (позитивно чи негативно забарвленого) ставлення емітента до позначуваного й «зараження ним» реципієнта.

Пов'язаний з комунікативно-прагматичним аспектом модальний план експресії визнають багато учених, пов'язуючи це явище із поняттям «норма». Тому й визначають експресію як вираження суб'єктивного ставлення до предмета мовлення, що порушує стандартні уявлення про будь-що через можливості системи мови, або через зсув мовних норм, що досягається особливим вибором засобів різних рівнів, які зумовлюють найповнішу реалізацію задуму автора. Подібний погляд мають багато лінгвістів, вони відзначають, що основою експресії є невідповідність певних мовних засобів мовним стандартам, подолання будь-яких шаблонів, стандартів, порушення мовних і стилістичних шаблонів (С. Ляпун, В. Харченко). На наявність логіко-понятійних дихотомій «норма – відхилення від норми» і, відповідно, «стандарт – експресія» вказує також К. Адамчик [11].

Наша наукова гіпотеза ґрунтується на визнанні трьох важливих функцій експресії – когнітивної, комунікативної й інтерпретування. У цьому зв'язку ЕС розуміємо як мовний механізм (дію), що пов'язаний із відхиленням від загальноприйнятих мовних стандартів і зумовлює у прагматичних інтересах автора формування прецедентних (похідних, вторинних) смислів, передаваних граматичними (синтаксичними) засобами. ЕС, у руслі зазначеного постулату, є когнітивно-семантичною ознакою мовної (у нашому випадку) синтаксичної одиниці, яка дозволяє їй реалізувати функцію інтерпретування.

Для осмислення дискусійної проблеми важливим є прозорість деяких взаємопов'язаних понять, необхідних для розуміння формування прецедентного смислу. Традиційно «*смысл*» розглядається поряд зі «*значенням*». *Значення* ж у мовознавстві традиційно розглядається з двох позицій. У когнітивному аспекті – як мовне відбиття у нашій свідомості сутності об'єктивного світу, зміст мовних одиниць, класів і категорій, як концепт, маніфестований знаком (В. Белянін, А. Бондарко, Л. Вітгенштейн, І. Мельчук, В. Нікітін, Г. Фреге, С. Шафіков). У семіотичному аспекті значення виступає внутрішньою стороною мовного знака (слова) для відображення цієї дійсності (Ч. Огден, Ч. Морріс, І. Річардс, Ф. де Соссюр). Тобто, значення ґрунтується на денотативних компонентах.

Поняття смислу зводиться до змісту, не зв'язаного тільки з мовною формою чи її системою. Смысл формується також елементами мовленнєвої семантики, його набуває мовна одиниця у конкретному контексті уживання. Тобто, формування смислу зумовлюється багато в чому конотативними компонентами, оскільки до нього входять ситуативні, прагматичні й емоційні маркери (В. Белянін, А. Бондарко, А. Вежбицька, І. Мельчук). Смысл речення складається із *диктуму* (від лат. *dictum* – «сказане, висловлене») і *модусу* (від лат. *modus* – «образ», «уява»). Останнє, як відомо, відображає ставлення мовця до повідомлюваного (Ю. Апресян, А. Бондарко, Ю. Воротніков, Ю. Степанов, В. Телія, Н. Шведова). Отож, смысл завжди суб'єктивний.

Із сказаного вище можна висновковувати, що поняття «смысл» диференціюється поняттями «додатковий смысл», «конотація» як інформація оцінного характеру. Остання визначається як додаткове значення, забарвленість, додатковий зміст слова або виразу, його супутні семантичні чи стилістичні відтінки, які нашаровуються на основний зміст (О. Ахманова, О. Бикова, В. Ніконов, В. Телія). Конотація стимулює мовну експресію, яка формує у структурі висловлювання прецедентні (похідні) смисли.

Так значення формують денотативні, а смисл, в усякому разі, мовленнєвий, багато у чому – конотативні компоненти засобів репрезентації картини світу. Значення пов'язується із категорійним, чи мовним змістом, а смисл – з інформацією, яка безпосередньо зумовлена ситуативністю і суб'єктивністю осмислення цього мовного змісту [7].

Лінгвісти в українському, російському й білоруському мовознавстві одноставно пов'язують парентезу з порушенням лінійних синтаксичних зв'язків, вираженням модальності, оскільки вона несе, зазвичай, додаткову інформацію інтерпретованого характеру. Основною функцією парентези є створення вторинного плану висловлювання [8].

У східнослов'янській синтаксичній традиції вставлені конструкції спочатку досліджували у межах синтаксичної категорії вставності, об'єднуючи їх із вставними конструкціями в парентези (А. Анікін, Я. Біренбаум, Л. Дмитрієва, Л. Сердюкова й ін.). Так, англійському поняттю parenthesis у східнослов'янській граматичній термінології відповідають терміни: вставні елементи (Ю. Скрєбнєв), вставлені компоненти (А. Загнітко), прагматичні вставки (О. Кострова), парантеза, парентетичні внесення, парентетичні конструкції (Н. Гуйванюк, О. Александрава) тощо. У зарубіжній синтаксичній традиції на відміну від східнослов'янської немає чітких критеріїв розмежування вставних і вставлених компонентів. Поряд із цим вставні компоненти тлумачаться ученими як доповнювальні, коментувальні, а вставлені – як самостійніші, менше залежні від основної частини тексту.

Парантеза з мовного (граматичного) погляду є вставленою синтаксичною конструкцією, яка у формі слова, словосполучення чи іншого речення не має граматичного зв'язку з реченням, до якого вона уведена. Як експресивна мовна одиниця (через порушення прийнятої нормою структури речення) парантеза уводить додаткову інформацію (заувагу, уточнення, роз'яснення, вправлення) і / чи використовується для передачі емоційного стану [9].

Парантеза в когнітивному аспекті – це «висвітлювання» змістово значущих елементів, а відтак, інструмент розміщення нових смислових акцентів у структурі речення. Парантеза членує цілісну семантичну структуру речення й цим породжує у ньому нові прецедентні смисли. Їхній прецедентний характер може бути зумовлений інтенсифікацією ознаки того чи того елемента висловлювання, привнесенням додаткової, розшифрувальної, уточнювальної інформації, тобто перекаテゴризацією комунікативно-граматичних значень «висвітлених» елементів висловлювання. Наприклад: *1. Я одночасно погоджувався з тим, що він гарний (він не міг бути негарним, бо він подобався Алісі) і питав, що це вона протягла мені (Денисенко Л. Кавовий присмак кориці); 2. Також я делала кофе, отвечала за микроклимат в офисе (а именно, проветривала его и убираала пивные банки), выслушивала истории из жизни риэлторов, узнавала названия самых престижных улиц Москвы, восхищаясь тем, что Юра знает столицу не только по улицам, но даже и по домам (Введенская Т. Квартирный вопрос); 3. Ад недалёкай крынічкі (трэба спусціцца з пагорка ад хаты ў лагчыню з жавінікам і маліннікам)* доносідца клекіт бусла на сухастоіне бярозкі з аблезлай карою, што рванымі кавалкамі-лапікамі звісае па ўсім стале (Казлоў А. Юргон). Усі три автори використали вставлену конструкцію, у якій прослідковується уточнення, роз'яснення.

Як структурно-граматична одиниця парентетичне внесення указує на «конденсацію» двох речень, які репрезентують дві вихідні когнітивно-семантичні структури. За термінологією Н. Голубевої, вони слугують мовним прецедентом, пресуппозицією наявності похідного, структурно і предикативно ускладненого речення з парантезою.

За реалізації вторинної предикативності парантеза не має комунікативної самостійності, оскільки передає додатковий смисл тільки за опертя на смисл первинної синтаксичної структури. У цьому розумінні парантеза виконує функцію анафори. Парантеза має статус похідної за формою (як усічена синтаксична структура), за значенням (як носій лише рематичної інформації) і за функцією (як виразник вторинної предикативності), а відтак, вона є «граматичною прецедентною одиницею» (тлумачення Н. Голубевої) і наділена когнітивною ознакою «прецедентність» [4].

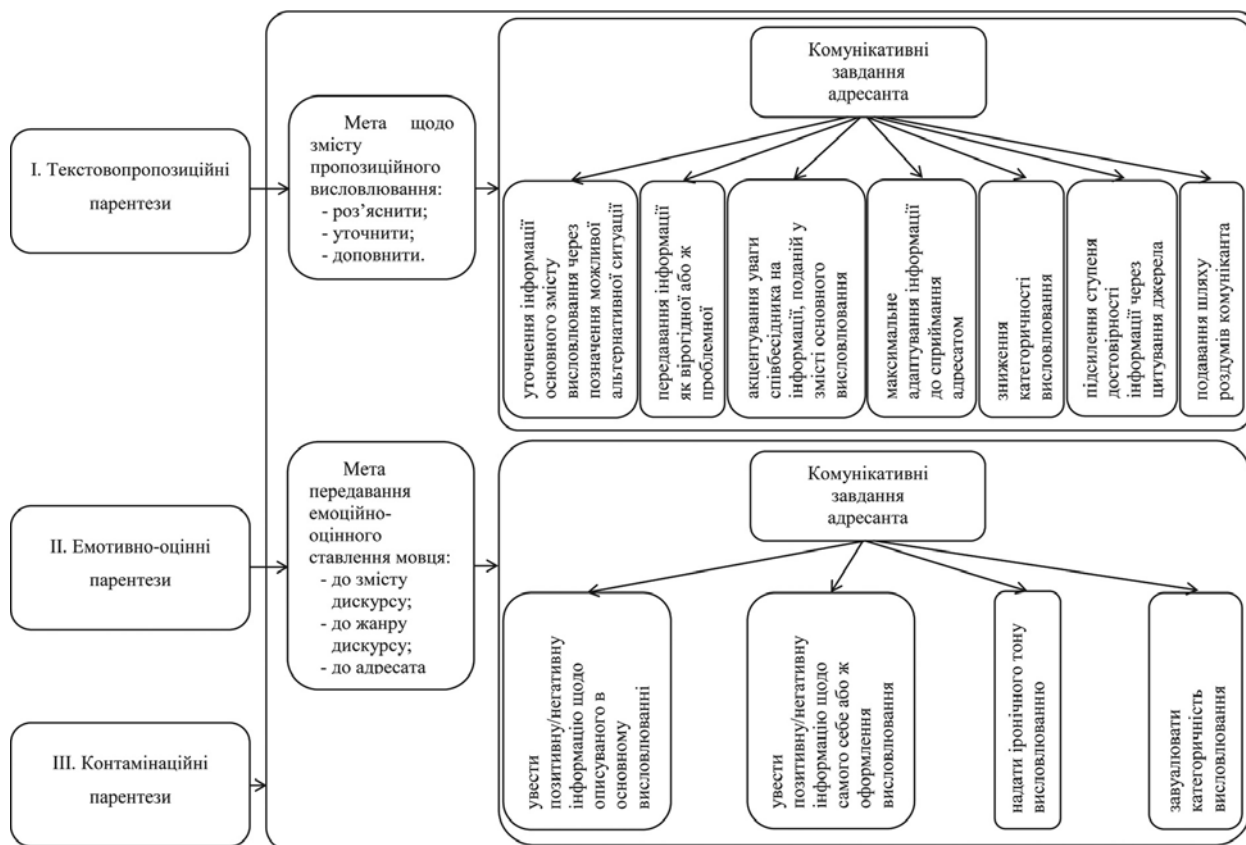
Парентетичне внесення у наведених українському, російському й білоруському контекстах уводяться дужками і розривають лінійні й логічні зв'язки речень, що є порушенням мовної норми в прагматичних цілях автора. Використання парантези зумовлено прагненням автора імплікувати, акцентувати на рематично значущому сегменті висловлювання. Вставка у структурі висловлювання виконує функцію виділення важливості інформації з погляду автора.

Як бачимо, структурування парантезою – граматично прецедентною одиницею – поліпредикативного речення і передавання нею прецедентного смислу здійснюється через когнітивний механізм «покликання». Під «покликанням», услід за Н. Голубевою, ми розуміємо механізм осмислення «певного значущого мовного чи комунікативного знання про одне поняття за його співвіднесення (співставлення) із знанням про інше поняття і виявлення смислового взаємозв'язку» [4, 62].

Мовний механізм ЕС як цілеспрямоване порушення мовної норми зумовлює формування у висловлюванні прецедентних (похідних, вторинних) смислів, які можна узагальнити так:

Таблиця 1

Комунікативні різновиди парентез у системі експресивного синтаксису східнослов'янських мов

Висновки. Отож, у поданій статті представлено концепцію вивчення природи парентези як когнітивної категорії. У системі мовних засобів ЕС парентеза виявляє активність, мовна функція ґрунтується на дії когнітивного механізму «покликання». За реалізації мовної експресії парентеза як номінативна одиниця виступає мовною інтерпретантою похідних когнітивно-семантичних структур і маркером прецедентних (похідних, трансформованих смислів).

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у можливості проведення компаративного висвітлення ЕС української, російської й білоруської мов з огляду на те, що кожна з мов має низку відмінностей у царині синтаксису, тому дослідження такого плану уможливить визначення глибинного рівня спорідненості східнослов'янських мов, а також виявлення тієї специфіки, що становить особливу самобутність українського, російського й білоруського експресивного синтаксису.

Список використаних джерел

1. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1961. – 394 с.
2. Болдырев Н.Н. Категориальный уровень представления знания в языке: модусная категория отрицания / Н.Н. Болдырев // Когнитивные исследования языка. – Вып. 7 // Типы категорий в языке: сб. науч. тр. – М.: ин-т языкознания РАН; Тамбов : Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2010. – С.45 – 59.
3. Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл / А.В. Бондарко. – Л. : Наука, 1978. – 176 с.
4. Голубева Н.А. Грамматические прецедентные единицы в современном немецком языке: дис. ... докт. филол. наук / Н.А. Голубева. – Нижний Новгород : Изд-во НГЛУ, 2010. – 417 с.
5. Менджеричкая Е.О. Когнитивная основа синтаксического построения текста художественной литературы (на материале современной английской литературы): дисс. ... канд. филол. наук / Е.О. Менджеричкая. – М. : Изд-во МГУ, 1999. – 217 с.
6. Менджеричкая Е.О. Когнитивный синтаксис художественной литературы. Современный английский язык / Е.О. Менджеричкая. – М. : Диалог – МГУ, 1997. – 141с.
7. Никонов В.М. Проблемы динамики коннотации и ее микрокомпонентов в триаде текст – дискурс – картина мира / В.М. Никонов // Вестник ВГУ. – Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – М.: изд-во ВГУ, 2011. – С. 53 – 58.

8. Рассошенко Ж.В. Парентеза как часть когнитивного изучения языка / Ж.В. Рассошенко // Язык, сознание, коммуникация. – М.: Макс Пресс, 2001. – С. 111 – 115.
9. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2011. – 844 с.
10. Фосслер К. Грамматика и история языка: к вопросу об отношении между «правильным» и «истинным» в языковедении / К. Фосслер // Международный ежегодник по философии культуры. – М. : Логос, 1910. – С. 167– 172.
11. Adamzik K. Probleme der Negatin im Deutschen: Studien zur zeitgenössischen Grammatikographie. – Munster: Nodus publ., 1987. – 430s.

In the article the cognitive-discursive features of parenthesis in the system of expressive syntax are analyzed. It is constructively mentioned that nowadays cognitive-discursive paradigm is defined by linguists as one of the most progressive methods of research. Up to present day, the expressive syntax of East-Slavonic languages was not considered as the independent phenomenon of cognitive linguistics, therefore the initiation of new direction of such cognitive research is affirmed. As cognitive process, discourse accumulates conception and reproduction of information and its perception. Expressive syntax plays a great role for realization of this process. Just the expressive syntax organization of speech in Ukrainian, Russian and Byelorussian languages makes possible not only the presentation of information for a specific audience but also it uncovers the influence on addressee's opinion; it provides the adequacy of perception. Studying of interconnection of syntactic structure of the sentence and the over phrase unity is one of the most important item of discourse studying. Parenthesis is a part of means, which create discourse and form structural and semantic connection between its components. Structure of discourse components often doesn't correspond to building rules, which are defined by normative grammar. Expressions of real spoken language are getting changed and that happens because syntactic components «intrude» into their structure – parenthesis, which «break», «destroy» linear syntactic connections, and because of it structure becomes expressive. Analysis of theoretical and factual material of the article about parenthesis in East-Slavonic languages makes possible to distinguish such kind of it: category of referring, category of exemplification, category of deliberation. Parenthesis makes discourse more intelligible, visual, simpler for perception and expressive. Parenthetical insertions often include information, which corresponds to either background knowledge or connected with discourse in whole: they address listeners to well-known events and realize cognitive functions in such a way. Every parenthesis is based on the reflected in consciousness of Ukrainian, Russian or Byelorussian phenomenon, which is the invariant component of ethnolinguistic consciousness. As the invariant precedent-related elements of discourse expressiveness, parenthesis serve as valuable orients, which discover the way for understanding of a specific (Ukrainian, Russian, Byelorussian) linguistic culture. As the precedent-related phenomena, parenthesis with its expressiveness reflect the center of those knowledge and conceptions, which from national cultural dominant of ethnolinguistic consciousness.

Key words: expressive syntax, discourse, cognitive linguistics, parenthesis, East-Slavonic languages, normative grammar, ethnolinguistic awareness, linguistic culture.

Отримано: 9.11.2014 р.

УДК 821.161.2'42:32

Кондратенко Н.В.

НЕОЛОГІЗМИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: СЕМАНТИКО-СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено проблемам виникнення лексичних неологізмів в українській політичній комунікації останніх років. Окреслено стан вивчення неології в українському мовознавстві та пріоритетні аспекти дослідження нової лексики в текстах політичної проблематики українських мас-медіа з метою обґрунтування актуальності статті. На матеріалі текстів українських друкованих та електронних засобів масової інформації 2013–2014 років та лексикографічних джерел проаналізовано і представлено за лексико-семантичними групами лексичні неологізми.

Ключові слова: політичний дискурс, неологія, неологізм, лексико-семантична група, іншомовне запозичення, морфологічна деривація, семантична деривація.